

І.А. ПАВЛЕНКО (Київ)

**ДЖЕРЕЛА ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
АНТИНАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ
АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЦК КП(Б)У
(1943-1947 рр.)**

Переломний момент у ході війни Радянського Союзу з Німеччиною наприкінці 1942 - початку 1943 років та наступ Червоної Армії (ЧА) поставив керівництво СРСР перед необхідністю організації широкомасштабного руху опору фашистському окупаційному режиму на території України. Активний антифашистський рух опору в тилу ворога повинен був суттєво полегшити наступ радянських військ. Однак, цілком природним для сталінського режиму було прагнення всебічно цей рух опору контролювати. Будь-які місцеві рухи, неконтрольовані і непідвладні радянському уряду, більше того – засновані на власних, сепаратистських по відношенню до СРСР національних цінностях, не підпадали під категорію союзницьких, не дивлячись на складність військового положення країни і, навіть на початку наступу ЧА у західному напрямку, сприймалися як конкуруючі та, відповідно, ворожі.

Але посилення під час окупації націоналістичних організацій та створення ними власних збройних формувань, ворожих до відновлення радянської влади, поставило комуністичний режим не тільки перед необхідністю розгортання боротьби і з цим внутрішнім ворогом вже під час війни з фашистською Німеччиною, але і перед очевидністю існування національних патріотичних прагнень населення, зокрема – на Україні. Останній фактор примушував комуністичний режим рахуватися з зростанням у результаті боротьби з німецьким загарбником національних

почуттів українців і, більше того, – використовувати чимало гасел українського націоналпатріотизму. І не тільки тому, що ці лозунги могли послужити ще одним стимулом задля мобілізації населення на боротьбу з окупантами, але і тому, що вони вже вдало використовувалися внутрішнім ворогом режиму – націоналістичними формуваннями і мали певну популярність, а це, в свою чергу, поставило більшовиків перед необхідністю позбавити цей антифашистський рух опору його ідеологічної бази, а отже, і підтримки місцевого населення.

Цей причинний ряд і обумовив ті два основних напрямки, в яких велася ідеологічна боротьба радянської влади з українським націоналізмом: 1) звинувачення останнього у злочинності; 2) доведення “корисності” радянської влади для України та української нації, її культури, економічного і “незалежного”, “самостійного” політичного становища. З останнім фактором пов’язане постійне прагнення дискредитувати цілеспрямованість руху опору, тобто – довести його недоцільність.

Одним з перших засобів такого доведення стали традиційні для більшовиків “Звернення” як безпосередньо до своїх ворогів (з метою розколу їх руху), так і до населення (джерела формування та підтримки українського руху опору).

“Звернення”, як форма більшовицької агітаційно-пропагандистської роботи серед населення України мали свою історію, протягом якої вони набули і певної усталеної структури.

В цілому можна виділити два головних періоди, коли комуністи зверталися до цього засобу агітації, і обидва вони мали критичний характер для більшовиків. Перший з них – це період громадянської війни та встановлення радянської влади на території України. Другий – період Великої Вітчизняної війни. Вже в першому більшовицькому зверненні до населення України “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до української Ради”¹, написаному за дорученням Раднаркому 3(16) грудня 1917 року спеціальною комісією, до складу якої, зокрема, входили В.І. Ленін та Й.В. Сталін, була визначена структура документа, яка стала, можна сказати, хрестоматійною для написання усіх наступних документів цього типу. Перша частина звернення складалася з пропагування радянського ладу та обіцянок, зокрема у наданні гарантій збереження “української самостійності” у складі федерації з Росією, та визнанні “необмежених” та “безумовних” національних прав українського народу. Друга частина документа починалася зі звинувачень, у даному випадку – “Української ради”, у буржуазності, зрадництві інтересів робочого народу, та закінчувалася ультимативними вимогами та погрозами.

В цей же період були видані: від 18 квітня 1918 року – “Маніфест до робітників і селян” з закликом до боротьби проти іноземних окупантів та української буржуазно-націоналістичної контрреволюції, прийнятий на сесії Центрального Виконавчого Комітету Рад України (ЦВК) у Таганрозі;

14 грудня 1919 року вийшло “Звернення Виконкому Комінтерну до робітників та селян України з приводу перемог над Денікіним та відновлення Радянської влади на Україні”.

29 квітня 1920 року – звернення Всеукраїнського ЦВК, Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У “До робітників і селян України”.

2 жовтня 1920 року написане особисто В.І. Леніним звернення “До незаможних селян України”.

З початком Великої Вітчизняної війни цю форму агітації було знов реанімовано. Перше “Звернення до українського народу” вийшло вже 6 липня 1941 р. від імені Президії Верховної Ради, Ради Народних Комісарів Української РСР і Центрального Комітету КП(б)У.

Наступним, за аналогічною назвою, стало звернення від 25 грудня 1942 року, прийняте на урочистому засіданні Президії Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР у Москві, присвячене 25-й річниці створення Української Радянської Соціалістичної Республіки.

25 вересня 1943 року вийшло “Звернення Президії Верховної Ради УРСР, РНК УРСР і ЦК КП(б)У до партизанів і населення тимчасово окупованих територій України”.

Повернення цього засобу агітаційно-пропагандистської роботи було пов’язано не тільки з необхідністю масової мобілізації, але і з тим, що досить швидко значна частина населення опинилася на окупованих територіях, а отже, стала непідконтрольною більшовикам. Добре відомо, що навіть після війни це населення вважалося, зокрема, Сталіним, неблагонадійним. Проте, війна ставила свої умови. Саме до цих людей зверталися комуністи з різноманітними (в основному антифашистськими) закликами, обіцянками та погрозами у бік зрадників. До переліку останніх звичайно потрапляли і так звані українсько-буржуазні націоналісти. Згадки про яких ставали все частішими по мірі просування ЧА у західному напрямку. Цікаво, що і кількість самих звернень значно зроста.

Урядові звернення періоду Великої Вітчизняної війни продовжували традиції попереднього етапу протистояння російського комунізму з українським націонал-патріотизмом. А саме безперервність цього протистояння так любили підкреслювати у своїй пропаганді та агітації більшовики. Крім того, появі урядових звернень передували подібні антинаціоналістичні звернення офіційно неурядового, громадського походження. Таки, як звернення І до молоді України, прийняті на I, II і III “Мітингах молоді України”, що відбулися у Москві, відповідно, 29 березня 1942 р., 13 грудня 1942 р. і 6 червня 1943 р.²

Написані та обов’язково затверджені у відділі ЦК КП(б)У пропаганди та агітації звернення від імені громадськості, українського партійного та радянського керівництва активно поширювалися на окуповану Німеччиною територію України. Видавалися звернення поліграфічним друком у вигляді листівок, плакатів, брошур, а з відновленням на Україні радянської влади і початком видавництва газет – на сторінках останніх.

Один з перших проектів антинаціоналістичного урядового звернення, під назвою “До українського народу”, був написаний до 20 березню 1943 р. і вийшов за підписами першого секретаря Центрального Комітету КП(б)У М. Хрущова, голови Ради Народних Комісарів Л. Корнійца і Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи. Починалося звернення з традиційного докладного переліку досягнень соціалістичної України у національній культурі та державному будівництві, гарантованих Великою Жовтневою соціалістичною революцією, та реалізованих завдяки допомозі “рівного брата – великого російського народу”. Крім того, в зверненні чимало місця займали не тільки випадки проти українських націоналістів, але і радянський за характером виклад історії “українського буржуазного націоналізму” з 1917 р. та історії ОУН³.

21 травня 1943 р. від імені тих самих перших осіб республіки вийшло чергове “Звернення до населення окупованих районів України”. Підписаний урядовцями екземпляр якого зберігається в описі відділу ЦК КП(б)У пропаганди та агітації⁴. В зверненні вже більш вагоме місце займає безпосередня критика українських націоналістів, яка закінчується закликком усіх, хто хотів боротися з німцями і помилково потрапив до лав повстанців, іти “до наших, радянських партизанських загонів”.

Наприкінці 1943 р. за наказом М.С. Хрущова під керівництвом відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У була розпочата підготовка наступного урядового звернення до населення України. На розгляд ЦК були подані кілька проектів тексту документа. Так, в одному з перших варіантів звернення, датованому 6 листопадом 1943 р., за підписом секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді та агітації К.З. Литвина, українським націоналістам був присвячений лише один абзац⁵. Проте затверджений був інший проект, під назвою “К українському народу”, написаний двома відомими українськими письменниками М.П. Бажаном* та О.Є. Корнійчуком і узгоджений у відділі пропаганди ЦК КП(б)У⁶. Саме цей проект був надісланий 10 лютого 1943 р. телеграмою М.С. Хрущову. І саме цей проект він особисто визнав найкращим. Судити про це можна через супровідний лист від М. Спивака Л. Корнійцу, разом з яким він надіслав текст відібраного звернення, відредагованого та затвердженого самим М. Хрущовим. В цьому листі, відправленому за дорученням Хрущова, Спивак повідомляє, що Перший секретар вважає проект Бажана та Корнійчука “найбільш прийнятним, оскільки він краще відповідає завданням, які ми ставимо”⁷. Про подальшу долю цього звернення свідчить машинописний текст телеграми, надісланої заступнику завідуючого Окремим Сектором ЦК КП(б)У Наркому Оборони СРСР генерал-майору тов. Шиманаєву 24 лютого 1943 р. від Спивака. В ньому міститься повідомлення “Члену військової ради Південного Фронту – товаришу Хрущову М.С.” про те, що: “Отриманий

* Обіймав посаду заступника голови Ради Народних Комісарів УРСР.

від Вас текст звернення до народу України, підготовлений Бажаном і Корнійчуком нами виданий за підписами (Вашою, Корнійца і Гречухи) тиражем 400 тис. прим.”⁸.

Проте усі ці звернення не можна назвати, так би мовити, “спеціалізованими”. Напади на українських націоналістів не носять в них характеру провідного змісту, а сама проблема іноді просто згадується.

Але з початком у 1944 році зимово-весняної наступальної кампанії ЧА на Правобережну Україну з’являються урядові звернення, спрямовані виключно проти українських націоналістів. Зокрема, перше таке звернення “До населення тимчасово окупованих районів України” з’явилося 12 січня 1944 року і було традиційно підписано Першим секретарем Центрального Комітету КП(б)У М. Хрущовим, Головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухою і Головою Ради народних комісарів Л. Корнійцем¹⁰. Проект цього звернення був розроблений відділом ЦК КП(б)У пропаганди та агітації. Три поліграфічних примірники цього звернення зберігаються у фонді листівок ЦДАГОУ¹¹. На першому з них є напис, з якого можна судити про тираж видання: “150.000 [примірників]”.

Але вже з лютого місяця 1944 року урядові звернення, крім тих, що приймалися на урочистих засіданнях, почали надсилатися відділом пропаганди та агітації до Політбюро ЦК КП(б)У і виходити вже як постанови останнього з відповідними супровідними розпорядженнями щодо їх поширення.

Так, 14 лютого 1944 року вийшло перше і єдине звернення, спрямоване виключно до учасників повстанського руху. Згодом український уряд відмовився від подібної практики, звертаючись до всього населення Західної України, як до бази, на яку спиралися, і з якої виходили учасники руху опору. Безпосередньо бійцям УПА та УНРА в таких зверненнях присвячувалися лише заклики здатися та обіцянки амністії. Імовірно, така форма була визнана у керівних колах країни доцільнішою.

Звернення “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” було прийнято постановою Політбюро (ПБ) ЦК КП(б)У 14 лютого 1944 р. 57 пунктом опитування протоколу №35¹². Постановою надавалися і розпорядження щодо поширення звернення в західних областях України. Зокрема, Рівненський, Волинський, Житомирський, Вінницький та Кам’янець-Подільський обкоми КП(б)У зобов’язувалися надрукувати текст звернення в місцевих газетах, видати звернення листівкою-плакатом і зачитати його на зборах трудящих в усіх населених пунктах. Секретарі Рівненського, Волинського та Житомирського обкомів також зобов’язувалися організувати кількаразову передачу тексту звернення по місцевому радіомовленню. Задля проведення інструктажу з агітації та роз’яснення тексту звернення серед місцевого населення керівнику відділу ЦК КП(б)У пропаганди та агітації К. Литвину доручалося вислати працівників відділу у західні області, а також забезпечити у

п'ятиденний термін видання звернення спеціальною листівкою тиражем 300.000 примірників. Усі вищезгадані секретарі обкомів повинні були надіслати в ЦК КП(б)У докладні політичні інформації про хід виконання цієї постанови.

Текст самого звернення міститься у додатку до протоколу ПБ українською мовою¹³. Адресоване воно було тільки до рядових бійців УПА, з чітким протиставленням їх керівництву. Учасники руху розглядалися виключно, як нещасні заблудлі, обмануті та зражені, у своєму благородному прагненні боротися з німецькими окупантами. Закликаючи їх здатися, радянське керівництво з одного боку обіцяло їм повну амністію, малюючи картини повернення до дому, “мирної праці” та “щасливого життя” повноправного “вільного радянського громадянина”, а з іншого, погрожувало непокірним Червоною армією, яка будучи спроможною розгромити “колосальну, добре озброєну німецьку армію, легко знищить мізерні, розпорошені й погано озброєні банди німецько-українських націоналістів”. Подібна тактика “батоба та пряника” згодом стала обов'язковою для всіх наступних звернень комуністів.

Відмінною ознакою звернення стало також наведення кількох “фактів” зрадництва керівництва УПА. Усі ці докази були зосереджені виключно навколо проведення УПА переговорів з гітлерівцями про передачу українцям німецької зброї.

Сам текст урядового звернення був підготовлений у відділі пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, про що свідчить лист від 9 лютого 1944 р. за підписами К. Литвина та П. Гапочки до шефа НКВД УРСР Рясного та голови НКДБ УРСР Савченко, написаний за дорученням М.С. Хрущова, з проханням ознайомитися зі змістом звернення та дати свої зауваження¹⁴. Крім того в описі відділу пропаганди та агітації зберігається кілька чорнових робочих примірників цього звернення та остаточний варіант тексту, підписаний М. Гречухою та М. Хрущовим¹⁵.

Звернення “До учасників так званих “УПА” та “УНРА” було видано у формі листівки як у Києві, так і місцевими обласними видавництвами згідно постанови ПБ. Крім того, звернення видавалося частинами, силами обкомів західних областей. Примірники таких невеликих за розміром листівок з витягами з тексту звернення також зберігаються у фондах ЦДАГОУ¹⁶. Місцеві органи влади практикували також видання більших за обсягом листівок з деякими витягами з тексту урядового звернення та їх роз'ясненнями.

Протягом 1944 р. вийшло ще кілька антинаціоналістичних за своїм змістом звернень, адресованих до населення західних областей України. Це неурядове звернення “Народе України!”, прийняте на 4-у антифашистському мітингу у Києві 20 лютого. Два поліграфічних примірники цього звернення, опублікованого Українським державним видавництвом також зберігаються у фондах ЦДАГОУ¹⁷.

Від імені Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У у серпні 1944 року вийшло чергове звернення, під назвою “До населення тимчасово окупованих районів України”¹⁸.

Наступне офіційно урядове звернення було прийнято 14 жовтня 1944 року на урочистому засіданні, присвяченому повному звільненню Радянської України. Звернення “До українського народу” вийшло за підписами Голови Президії Верховної ради УРСР М. Гречухи, М. Хрущова, вже у якості Голови Раднаркому УРСР, та Секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка. Розроблялося це звернення також у відділі ЦК пропаганди та агітації. Його проекти, зокрема, зберігаються в описі документів цього відділу¹⁹. І оскільки воно було адресовано до всього населення України, до тексту увійшов лише заклик до боротьби з “українсько-німецькими націоналістами”. Російськомовний примірник цього Звернення²⁰ був надісланий М. Хрущовим І. Сталіну разом зі “Словом великому Сталіну від українського народу” та супровідним листом від 13 жовтня²¹, в якому Хрущов просив, зокрема, видати це звернення у центральних газетах СРСР. Сам лист був підготовлений і представлений попередньо на підпис М. Хрущову і містить деякі правки його рукою. Саме призначення цього звернення для населення всієї України, а не тільки її західних регіонів, та прагнення надрукувати його у всесоюзних виданнях, і пояснює ту небагатослівність в адресу українських націоналістів, яка відрізняє цей документ від усіх інших тогочасних йому звернень.

У 1944 році відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У була підготовлена та видана ще одна листівка: “До населення Галичини”²², спрямована саме проти українських націоналістів. Цілком імовірно, що поява цієї листівки пов’язана з листом від 29 квітня 1944 р., надісланим завідуючому відділом Литвину по розпорядженню Хрущова, разом з телеграмою Шатилова, з інформацією про націоналістів у Західній Україні та їх антиколгоспну пропаганду. На цьому супровідному листі зверху міститься розпорядження за підписом Литвина заступнику завідуючого відділом Залотверхому скласти листівку антинаціоналістичного спрямування²³.

Наступне урядове звернення “До населення західних областей України”, також спрямоване виключно проти українського націоналізму, вийшло від 27 листопада 1944 року окремою постановою ПБ ЦК КП(б)У “Про звернення Верховної Ради, Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального комітету КП(б)У “До населення західних областей УРСР” і пунктом Протоколу засідання № 50а²⁴. Цією постановою ПБ ЦК КП(б)У затверджувало текст звернення та зобов’язувало Укрдержвидав на чолі з Дубиною “негайно видати текст звернення брошурою – тиражем 300 тисяч примірників і плакатом – 100 тисяч примірників”. Крім того, додатково Львівському, Рівненському, Волинському, Дрогобицькому, Станіславівському, Тернопільському та Чернівецькому обкомам партії дозволялося видати текст звернення

брошурою тиражем по 50 тисяч екземплярів і плакатом по 10-20 тисяч екземплярів. Вище вказані обкоми зобов'язувалися також розгорнути масову пропагандистську кампанію навколо звернення та систематично інформувати ЦК КП(б)У про хід цієї роботи. Текст звернення був підписаний Головою Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухою, Головою Ради Народних Комісарів УРСР М. Хрущовим і Секретарем ЦК КП(б)У Д. Коротченко.

В цілому урядові звернення 1944 року, спрямовані проти українського національно-визвольного руху типологічно можна розділити на: “Звернення-заклики” – невеликі за обсягом, що видавалися виключно у вигляді листівок та в газетах і містили в собі лише заклики боротися з націоналістами чи виходити з повстанських загонів. Це такі звернення, як: “До населення тимчасово окупованих районів України”, “До населення окупованих районів України”, “До населення Галичини”, “Народе України” та “До учасників так званих “УПА” та “УНРА”.

Друга група – це звернення, які крім вищезгаданих закликів до місцевого населення та повстанців, носили і більш широкий пропагандистський характер. Обсяг останніх був значно більший. Вони видавалися вже не лише як листівки та на сторінках газет, але і у вигляді брошур та плакатів. Текст таких звернень будувався приблизно за однаковою схемою. Спочатку повідомлялося про успіхи Червоної Армії у боротьбі з німецькими окупантами і відповідно, про звільнення України. Після цього йшла досить докладна розповідь про “важке” та “пригноблене” життя українського народу до Великої Жовтневої соціалістичної революції (опис цього життя обов'язково дотримувався розподілу за становою ознакою, тобто звернення розділялося на три частини: звернення до селян, до робітників та до інтелігенції). За розповіддю про “дореволюційне” життя йшла пропаганда досягнень радянської держави та більшовицького уряду. Серед останніх особливий наголос робився на факт першого в історії об'єднання усіх українських земель в єдине ціле, що стало можливим тільки завдяки допомозі “братських радянських народів”, так само як і звільнення України від фашистських загарбників. Друга частина звернення вже безпосередньо присвячувалася випадкам проти українського національно-визвольного руху та його ідейних засад. При цьому часто робився своєрідний короткий екскурс в історію успішної боротьби більшовиків з “українськими націоналістами” у 1917-1921 рр. Це такі звернення: “К українському народу” від 20 березня 1943 р., “К українському народу” від 14 жовтня 1944 р., “До населення західних областей України”.

Самі звернення відігравали не тільки роль свого безпосереднього призначення. Вони слугували і як своєрідні програми агітаційної роботи для пропагандистських працівників на місцях (а це відділи пропаганди та агітації при обкомах, райкомах, міськкомах ЦК КП(б)У, штатні та нештатні лекторські групи, а також групи, які, надсилалися і з Києва, і з Москви). Кожне положення такого звернення підлягало подальшому

пропагуванню, роз'ясненню як на сторінках місцевих газет та через радіо, так і в ході агітаційно-пропагандистської роботи серед населення.

Остаточне відвоювання України в фашистській Німеччині не поклато край практиці видання таких урядових та партійних звернень, настільки необхідних під час ведення військових дій за республіку, значна територія та населення якої знаходилися у окупації.

14 жовтня 1944 року святкувалося звільнення УРСР від німецьких загарбників. Однак, вирішення однієї проблеми безпосередньо зіткнуло комуністичний режим з існуванням іншої. І я маю на увазі не тільки той антирадянський збройний рух опору, який сформувався у Західній Україні під час Великої Вітчизняної війни. Саме виникнення цього руху, його підтримка місцевим населенням було лише наслідком “непопулярності” комуністичного режиму на цій території. Звичайно, першочерговим засобом у боротьбі комуністів з власною непопулярністю традиційно залишалося збройне переслідування, репресії та масові виселення. Проте в даному випадку цього більшовикам було недостатньо. Відтепер їм доводилося вчитися співіснувати з населенням, яке, за словами комуністів, “не пройшло школи класової боротьби”. Гірше того, “виховувалося у капіталістичному дусі”. Саме тому вже у вересні 1944 року ЦК ВКП(б) звернув увагу на проблему “перевиховання” населення Західної України (постанова №1753зс. “Про недостатки в політичеськой работе среди населения западных областей УССР”²⁵). А отже, – і на необхідність розгортання широкомасштабної антинаціоналістичної ідеологічної кампанії на цих теренах.

Таким чином, “Звернення” (досі форма агітації військового часу) як засіб такого “перевиховання” населення продовжували використовуватися партійними пропагандистами і надалі. Проте, оскільки вони вже перестали відігравати провідну роль у веденні агітації серед населення регіону, їх кількість значно скоротилася.

На урочистому засіданні з приводу святкування звільнення УРСР було прийняте останнє у 1944 році звернення “До українського народу”²⁶, в якому українсько-німецькі націоналісти, оскільки звернення адресувалося усьому населенню республіки, лише згадуються. Його проект був розроблений у відділі пропаганди та агітації, в описі справ якого зберігається кілька російськомовних та україномовних його примірників.

У 1945 р. ЦК була продовжена практика видання звернень до населення, в яких містилися заклики проти українських націоналістів. Всього їх було чотири. Цьому засобу агітаційно-пропагандистської роботи все ще надавалося велике значення. Проте, тема українського націоналізму в ньому вже помітно, порівняно з 1944 р., відходила на другий план. Крім того, в силу відкритої публічності такої форми агітації (партійне керівництво традиційно не полюбляло афішувати власні проблеми, тим паче такого скандального характеру), спостерігався різкий спад у виданні урядових звернень.

Перші два звернення 1945 року, і частково третє, не випадково були адресовані саме сільському населенню України. Це було пов'язано з початком польових робіт і виданою, в зв'язку з цим постановою ЦК ВКП(б) “Про масово-політичну роботу на селі в зв'язку з підготовкою до весняної сівби 1945 року”. Цьому ж питанню був присвячений червневий пленум ЦК КП(б)У.

Так, постановою ПБ № 58?59-оп. від 23.3.45 р. “Про звернення до всіх колгоспників і колгоспниць, за скоріше відродження соціалістичного сільського господарства Радянської України” був затверджений текст “Звернення до всіх колгоспників і колгоспниць, селян і селянок, трактористів і трактористок, комбайнерів і комбайнерок, працівників МТС і радгоспів, спеціалістів сільського господарства Радянської України”. Звернення видавалося від імені Центрального Комітету КП(б)У, за підписом Д. Коротченка, і РНК УРСР, за підписом М. Хрущова. Сам текст звернення (українською мовою) у протоколі міститься у Додатках²⁷. І хоча “українсько-німецькі націоналісти” в ньому лише згадуються, даний документ має кілька своїх цікавих особливостей. Так, сама вищезазначена згадка, хай лише тільки згадка, про сепаратистський рух опору у зверненні, призначеному для сільського населення всієї України, було досить рідким явищем. І по-друге, в частині звернення, адресованої спеціально для Західної України, робиться особливий наголос на кампанії повернення земель, відібраних “німецькими поневоловачами”, а самі адресанти, вже у підзаголовку, називаються тільки “селянами”, в той час як усі інші – колгоспниками. Цей момент мав своє значення, якщо згадати, що одним з основних аспектів антирадянської пропаганди українських націоналістів було залякування місцевого населення зігнанням у колгоспи. І саме на цьому земельному питанні в агітаційно-масовій роботі у регіоні у згаданий період багато разів акцентував свою увагу ЦК КП(б)У. Це звернення було видано видавництвом ЦК КП(б)У “Радянська Україна” тиражем 150 тисяч примірників.

Фактично одночасно було видано інше звернення, адресоване вже тільки населенню Західної України. Своєю постановою від 31.3.45 р. за №58/68-оп. “Про звернення до селян і селянок західних областей Радянської України” ПБ затвердило текст цього звернення²⁸. Цього разу у зверненні, разом з традиційно тривалим перерахунком досягнень радянської влади у Західній Україні та особливою акцентуацією на “турботі про жінок” і “поверненні землі”, значно більше уваги приділяється саме проблемі українського націоналізму. Специфічність антинаціоналістичної пропаганди тут полягає у її пов'язуванні з земельним питанням. Зокрема, “українсько-німецькі націоналісти” звинувачувалися у допомозі фашистам у відбиранні земель в селянства.

Наступне звернення було видано згідно постанови ПБ №63/3-оп. від 18.5.45р. “Про звернення до робітників, селян і інтелігенції західних областей України”²⁹, на сторінках республіканських газет, а також в усіх

обласних, міських і районних газетах західних областей УРСР. Крім того обкоми зобов'язувалися забезпечити ознайомлення зі зверненням всього населення. Для чого, серед інших заходів, планувалося обласними силами видання тексту звернення додатково брошурою. Звернення фактично повністю було присвячено саме українському національно-визвольному руху. Крім того, ним повідомлялося про проголошення амністії для тих, хто явиться з повинною до 20 липня 1945 року. Звернення датовано 19 травня 1945 р. і видано від імені Верховної Ради УРСР, за підписом голови її президії М. Гречухи, РНК, за підписом М. Хрущова, і ЦК КП(б)У, за підписом її секретаря Д. Коротченка.

Наприкінці 1945 р. вийшло останнє звернення, затверджене постановою ПБ №76/9-оп. 5.11.45р. “Про текст звернення до населення західних областей України”³⁰, в якому так само не обминули проблему українського націоналізму.

10 лютого 1946 р., згідно наказу Президії Верховної Ради СРСР, в Україні відбулися вибори до Верховної Ради СРСР другого скликання – перші після війни і другі в історії західних областей УРСР*.

Наслідки виборів обговорювалися на нараді секретарів райкомів КП(б)У, що поверталися з західних областей України. Нарада відбулася 16.2.46 р., на ній, зокрема, виступив секретар ЦК Д.С. Коротченко. Стенограма його виступу³¹ має для нас, як джерело, особливу цінність, оскільки в ньому міститься інформація про міжобласну нараду у м. Львові, стенограма якої не збереглася у фондах ЦДАГОУ. Саме з цього виступу Д. Коротченка, стає відомо, що М.С. Хрущов взяв участь у цій нараді, вніс деякі пропозиції і запропонував після проведення виборів до Верховної Ради СРСР видати звернення до населення західних областей, попросив, після підтримки партії на виборах, допомогти владі розгромити оунівське підпілля.

Згідно саме з цією пропозицією Хрущова був підготовлений проект чергового звернення, затверджений постановою ПБ №85/26-оп 26.2.46 р. “Про текст звернення до населення західних областей радянської України”³². В ньому, оперуючи результатами виборів, звертаючись (як і вимагалось часто Хрущовим) з обіцянками до населення, автори приходять до основного висновку – громадяни, підтримав своїм голосуванням радянську владу, начебто масово виступили проти українських націоналістів, зрозуміли, що останні “хочуть, під вивіскою “Соборна Україна” відібрати в трудящих свободу, землю, право на труд, освіту, вільне, щасливе життя і встановити режим рабства та батога”³³. Закінчувалося звернення закликком боротися зі “злочинцями”, а останнім в черговий раз пропонувалося здатися, за що їм обіцялося помилування. Цікаво, що з проекту звернення, під час його обговорення, був викреслений абзац з закликком посилювати “вогнища” передового

* Перші у регіоні вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР відбулися 24 березня 1940 р.

колгоспного будівництва, що стає зрозумілим при аналізі тексту самого звернення, в якому, в тій його частині, яка присвячувалася селянам, наголос робиться на вільному, виключно за власним бажанням, їх входженні до колгоспів. На засіданні Політбюро було вирішено не дратувати селян зайвий раз згадками про колективізацію.

В останній раз практику видання звернень до населення було реанімовано вже напередодні виборів до Верховної Ради УРСР, які проводилися 9 лютого 1947 року 1.2.47 р., постановою за №115733, ПБ був затверджений текст “Звернення до виборців Радянської України в зв’язку з виборами до Верховної ради УРСР”³⁴. Екстремим порядком, до 2.2.47 р., редактори республіканських і обласних газет зобов’язувалися видати текст цього звернення, також як і обкоми повинні були видати звернення листівкою тиражем 1 мільйон 400 тис. примірників, і брошурою – 100 тис. примірників.³⁵ Цікаво, що, не дивлячись на загальнореспубліканський характер звернення, в ньому чимало уваги приділяється обставинам, які склалися у західних областях, і українським націоналістам. Хоча тут же останні проголошуються вже розгромленими Червоною Армією. Звернення видавалося від імені ЦК КП(б) України.

1947 рік став останнім роком видання “Звернень” до населення. Публічність цієї форми агітації ставила певні обмеження у її використанні, і робила незручною для комуністів, яким ніколи не було притаманно афішувати власні проблеми. Крім того, поширення в регіоні мережі партійних і радянських організацій, надавало більших можливостей у розгортанні та веденні агітаційно-пропагандистської роботи на місцях. Ідеологічна система влади поступово набирала обертів, і така форма агітації, як “Звернення”, більш притаманна для періоду ведення військових дій, ставала все менш ефективною. “Індивідуальний підхід”, “принцип диференціації” все частіше ставилися у ранг обов’язкових при веденні масово-політичної роботи. І “Звернення” погано підпадали під ці критерії. Звичайно, період їх найактивнішого використання більшовиками у боротьбі з українськими націоналістами припадав на 1944-1945 рр. Проте не варто ставити зменшення їх кількості протягом 1946-47 рр. в залежність від активності військового протистояння. Останнє продовжувалося, хоча і в же в принципово іншому вигляді, ледве не до кінця 50-х років. Аналіз інших типів джерел з історії боротьби радянської влади з українським сепаратизмом дозволяє припустити, що навпаки, період підготовки та проведення виборів до Верховної Ради СРСР 1946 року та Верховної Ради УРСР 1947 рр. був апогеєм цього протистояння. Але поступово на перший план виходило прагнення мирного вписування регіону у систему радянських схем та цінностей. Так звана “радянська” ідеологія. Що потребувало вже інших форм і засобів ідейного перевиховання та виховання населення західних областей України. І “Звернення” в цій ситуації виявилися зайвими.

¹ Ленин В. И. Сочинения. Т.26. – Л., 1949. – С.323-325.

² Сафонова С.В. Ідейно-виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів в роки Великої Вітчизняної війни. (1943-1945рр.). – К., 1971 – С.100.

³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.361. – Арк.99-107.

⁴ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.998. – Арк.15-18.

⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.360. – Арк.3-14.

⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.361. – Арк.63-77.

⁷ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.998. – Арк.131.

⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.361. – Арк.59.

¹⁰ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.362. – Арк.11-16.

¹¹ ЦДАГОУ. – Ф.56. – Оп. – Спр. 1157. – Арк. 1-3 зворот.

¹² ЦДАГОУ. – Ф.1 – Оп.6. – Спр.715 – Арк.36-37.

¹³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.715. – Арк.114-119.

¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.930. – Арк.2.

¹⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.295. – Арк.25-30.

¹⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.928. – Арк.145-148.

¹⁷ ЦДАГОУ. – Ф.56. – Оп.1. – Спр.1190. – Арк.1-2 зворот.

¹⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.780. – Арк.57-60.

¹⁹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.238. – Арк.14-45, 115-134.

²⁰ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.779. – Арк.17-27.

²¹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.779. – Арк.5-7.

²² ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.275. – Арк.16-16 зворот.

²³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.67. – Арк.37.

²⁴ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.751. – Арк.1-16.

²⁵ Российский Государственный архив социально-политической истории. – Ф.17 – Оп.116 – Спр.175 – Арк.4-9.

²⁶ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23 – Спр.779. – Арк.17-27.

²⁷ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.797. – Арк.238-255.

²⁸ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.797. – Арк.309-318.

²⁹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.811. – Арк.111-117.

³⁰ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.841. – Арк. 51-58.

³¹ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2651. – Арк.1-14.

³² ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.910. – Арк.69-77.

³³ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.910. – Арк.74.

³⁴ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1106. – Арк.152-159.

³⁵ ЦДАГОУ. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.1007. – Арк.57.